

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΝΟΜΟΙ

ΑΘ. Μὴ τοῖνυν μηδ' ὁ λέγομεν εἶναι παιδείαν ἀόριστον γένη-
 ται. νῦν γὰρ ὀνειδίζοντες ἐπανοῦντές θ' ἑκάστων τὰς τροφὰς
 λέγομεν ὡς τὸν μὲν πεπαιδευμένον ἡμῶν ὄντα τινά, τὸν δὲ
 ἀπαιδευτον, ἐνίοτε εἰς <τά> τε καπηλείας καὶ ναυκληρίας καὶ
 ἄλλων τοιούτων μάλα πεπαιδευμένον σφόδρα ἄνθρωπον· οὐ
 γὰρ ταῦτα ἡγουμένων, ὡς ἔοικεν, εἶναι παιδείαν ὁ νῦν λόγος
 ἂν εἴη, τὴν δὲ πρὸς ἀρετὴν ἐκ παίδων παιδείαν, ποιῶσαν
 ἐπιθυμητὴν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλεον,
 ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης. ταύτην
 τὴν τροφὴν ἀφορισάμενος ὁ λόγος οὗτος, ὡς ἔμοι φαίνεται,
 νῦν βούλοισι' ἂν μόνην παιδείαν προσαγορεύειν, τὴν δὲ εἰς
 χρήματα τεύουσαν ἢ τινα πρὸς ἰσχὺν ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τιμὴν
 σοφίαν ἄνευ νοῦ καὶ δίκης βάνασόν τ' εἶναι καὶ ἀνελευθερον
 καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδείαν καλεῖσθαι. ἡμεῖς δὲ μη-
 δὲν ὀνόματι διαφερώμεθα' αὐτοῖς, ἀλλ' ὁ νῦν δὴ λόγος ἡμῶν
 ὁμολογηθεὶς μενέτω, ὡς οἷ γε ὀρθῶς πεπαιδευμένοι σχεδὸν
 ἀγαθοὶ γίνονται, καὶ δεῖ δὴ τὴν παιδείαν μηδαμοῦ ἀπμαίξεν,
 ὡς πρώτων τῶν καλλίστων τοῖς ἀρίστοις ἀνδράσι παραγι-
 γνόμενον· καὶ εἴ ποτε ἐξέρχεται, δυνατὸν δ' ἐστὶν ἐπανορθοῦ-
 σθαι, τοῦτ' αἰετὸν δραστήον διὰ βίου παντὶ κατὰ δύναμιν.

643c

644a

b

Ἡ ἀληθινὴ παιδεία

(ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΝΟΜΟΙ, 643d-644b)

Καὶ ὅ,τι λοιπὸν ὀνομάζουμε παιδεία ἄς μὴν παραμείνει ἀόριστο.
 Τώρα δηλαδή, καὶ κατακρίνοντας καὶ ἐπαικτώντας τὴν ἀνατροφὴ τοῦ
 καθενός, χαρακτηρίζουμε κάποιον ἀπὸ ἐμᾶς ὡς μορφωμένο, καὶ ἄλ-
 λων ὡς ἀμόρφωτο, ἀπὸ ἀνθρώπους κάποτε πολλοὺ ἐκπαιδευμένους στὰ
 ἐπαγγέλματα πανδοχέως καὶ ναυτικῶν ἢ ἄλλους παρόμοιους· γιατί ὁ
 τωρινὸς λογισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὅσων νομίζουν, καθὼς φαίνε-
 ται, ὅτι αὐτὰ εἶναι παιδεία, ἀλλὰ ἢ μὲ σκοπὸ τὴν ἀρετὴ! ἀπὸ τὴν
 παιδικὴ ἡλικία παιδεία,² τοῦ ἐμπνέει ἐπιθυμία καὶ ἔρωτα νὰ γίνει
 (τὸ παιδί) πολίτης τέλειος, τοῦ γνωρίζει νὰ ἄρχει καὶ νὰ ἀρχεῖται³ μὲ
 δικαιοσύνη.⁴

Τὴν ἀνατροφὴ αὐτῆ, καθὼς μοῦ φαίνεται, ἀφοῦ τὴν ξεχώρισε ὁ
 λογισμὸς αὐτός, θὰ ἤθελε τώρα μόνον αὐτὴν νὰ ὀνομάζει παιδεία·
 ἐνῶ, ὅποια ἐπιδιώκει χρήματα ἢ κάποια δύναμη ἢ ἄλλη κάποια
 εὐδημοσύνη χωρὶς νοημοσύνη καὶ δικαιοσύνη, εἶναι κατ' αὐτὸν γυ-
 δαία καὶ ἀνελεύθερη καὶ ἀνάξια ὀλωσδιόλου νὰ ὀνομάζεται παιδεία.
 Ἐμεῖς λοιπὸν ἄς μὴ διαφωνῶμε καθόλου μεταξὺ μας ὡς πρὸς τὴ
 λέξη, ἀλλὰ ἄς ἐμμενόμε σὲ ὅσα μάλιστα ἤδη ἔχουν συμφωνηθεῖ ἀπὸ
 ἐμᾶς, ὅτι δηλαδή, ὅσοι τουλάχιστον ἔχουν ὀρθὰ παιδευθεῖ γίνονται
 σὲ κάποιον ἔστω βαθμὸ ἀγαθοὶ καὶ πρέπει ἄρα νὰ μὴν ἀπταξιώνουμε
 σὲ καμία περίπτωση τὴν παιδεία, ὡς πρώτο ἀπὸ τὰ κάλλιστα ὅσα
 ἐπισυμβαίνουν στοὺς ἀριστοὺς ἄνδρες⁵· καί, ἂν κάποτε παρεκτρέ-
 πεται καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανορθώνεται, αὐτὸ πρέπει νὰ πράττει
 πάντοτε ὁ καθένας ὅσο δύναται σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του.

ΣΧΟΛΙΑ

1. Ὁ Πλάτων εἶγε πραγματευθεῖ γὰρ τὴν παιδεία καὶ σὲ προηγούμενα ἔργα του, καὶ ἰδιαίτερα στὴν *Πολιτεία*. Ἐκεῖ διακρίνεται ἡ *τραφή* τε καὶ *παιδεία* μετὰ τὴν μουσικὴν, ἐννοούμενη εὐρύτατα, καὶ τὴν γυμναστικὴν, ἀπὸ τὴν παιδεία μετὰ μαθηματικὰ ἢ καὶ τὴ φιλοσοφία. Ἡ πρώτη ἔχει ἀντικείμενο τὰ συναισθήματα καὶ τὴ βούλησιν, μάλιστα μετὰ τὴν γυμναστικὴν καὶ ὑπηρετεῖ ὄχι μόνον τὸ σῶμα. Ἡ δεύτερη ἔχει ἀντικείμενο τὴν νοητικὴν δυνάμειν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ οἱ δύο ἔχουν ἀποστολὴν καὶ διαπλάσσουν καὶ ἠθικὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ εἰδικότερα ἢ πρώτη πρὸς τὴν σωφροσύνην προπάντων καὶ τὴν ἀνδρεία. Ἡ δεύτερη πρὸς τὴν ἠθικὰ διορατικὴν σοφίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐπισημαίνει τὴν συμβολὴν τῆς παιδείας στὴν ἔρτια συγκρότησιν τοῦ ἀνθρώπου (*Πολιτικά*, 1137a 1-3, βλ. σ. 360).

2. *Ἐκ παίδων* τονίζεται ἡ σημασία τῆς παιδείας ἀπὸ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, τότε πού ὁ νέος ἄνθρωπος εἶναι πιὸ εὐπλαστός· ἀλλὰ στε καὶ ἡ ἴδια ἢ λέξι *παιδεία* ἐτυμολογικὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ *παῖς*.

3. *Πρὸς ἀρετὴν παιδεία* σημαίνει τὴν διάπλασσιν τοῦ νέου ἀνθρώπου, ὥστε ὁ ἴδιος νὰ φλέγεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γίνῃ πολίτης

τέλειος, νὰ γνωρίζει δηλαδὴ νὰ ἄρχει (νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ διεκπεραιώνει μετὰ ἐπιτυχίαν τοὺς ἡγετικούς ρόλους πού ἀναλαμβάνει ὡς πολίτης), ἀλλὰ καὶ νὰ ἄρχεται (νὰ ἐφαρμόζει τοὺς νόμους καὶ νὰ σέβεται τὴν ἱεραρχίαν τῆς πόλης).

4. *Μετὰ δίκης* προϋπόθεση βασικὴ ἢ ἐφαρμογὴ τῆς δικαιοσύνης. Ἐδῶ μποροῦμε νὰ ἀναφερθοῦμε στὸ χωρίο τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τὸν *Μενέξενον* (246e-247a): *Πᾶσα ἐπιστήμη χωρίζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανοργία, οὐ σοφία φαίνεται*.

5. Μετὰ τὴν διάπλασσιν ἀνάρετων πολιτῶν, πρόθυμων νὰ ὑπηρετήσουν τὴν πόλιν, ἡ παιδεία προβάλλεται ὡς θεμέλιον τῆς πολιτείας· ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτεία ἢ ἴδια ἐπιτελεῖ παιδαγωγικὴ ἀποστολήν, καθὼς παρῆχει στὸν κάθε πολίτη τῆς τὴς εὐκαιρίας νὰ ἀναπτύξῃ ἐλεύθερα τὴν ἰκανότητες καὶ τὴς ἀρετῆς του. Τὴν ἰδανικὴν αὐτὴ εἰκόνα μᾶς δίνει ὁ Θουκυδίδης στὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Περικλέους (II, 41): *Ἐν εἰλῶν τε λέγειο τὴν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι* («συγκοινωνία ἀνόντων λέγειο ὅτι ἡ πόλις ὀλόκληρη ἀποτελεῖ σχολεῖο γὰρ τὴν Ἑλλάδα»). Ἡ Ἀθήνα ἐδῶ γίνεται τὸ ἰδανικὸν παιδαγωγικὸν πρότυπον γὰρ ὅλο τὸν ἑλληνικὸν κόσμον.

K. Δ.-K. Ξ.

Ἵπεροχὴ τῆς διδαχῆς
ἔναντι τοῦ φυσικοῦ προικισμοῦ
(ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ἠθικά Νικομάχεια, 1179a)

Ἄλλοι νομίζουν ὅτι γίνονται (οἱ ἄνθρωποι) ἀγαθοὶ ἀπὸ φυσικὸ προικισμὸ, ἄλλοι ἀπὸ ἐθισμό, ἄλλοι ἀπὸ διδασκαλία. Ὁ μὲν λοιπὸν φυσικὸς προικισμὸς (εἶναι φανερό) ὅτι δὲν ὑπάρχει μὲ πρωτοβουλία μας, ἀλλὰ ὑπάρχει στοὺς ἀληθινὰ εὐτυχεῖς ἀπὸ κάποια θεία αἰτία· ὁ λόγος καὶ ἡ διδασκαλία δὲν συμβαίνει νὰ ἰσχύουν σὲ ἄλλους, ἀλλὰ χρειάζεται ἡ ψυχὴ τοῦ ἀκροατοῦ νὰ ἔχει δεχθεῖ προικατεργασία ὡς πρὸς τὸ νὰ χαίρει καὶ νὰ ἀπεχθάνεται μὲ τρόπο καλὸ, ὅπως ἡ γῆ, τοῦ θὰ θρέψει τὸ σπέρμα· γιὰ τὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἰσακούσει ἀποτροπτικὸ λόγο ὅποιος ζεῖ παρασυρμένος ἀπὸ πάθος.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

γίνεσθαι δ' ἀγαθοὺς οἴονται οἷ μὲν φύσει οἷ δ' ἔθει οἷ δὲ διδαχῇ. τὸ μὲν οὖν τῆς φύσεως δηλον ὡς οὐκ ἐφ' ἡμῶν ὑπάρχει, ἀλλὰ διὰ τινος θείας αἰτίας τοῖς ὡς ἀληθῶς εὐτυχέων ὑπάρχει· ὁ δὲ λόγος καὶ ἡ διδαχὴ μή ποτ' οὐκ ἐν ἅπασιν ἰσχύει, ἀλλὰ δεῖ προδιεργασθαι τοῖς ἔθει τὴν τοῦ ἀκροατοῦ ψυχὴν πρὸς τὸ καλῶς χαίρειν καὶ μισεῖν, ὡσπερ γῆν τὴν θρέψουσιν τὸ σπέρμα. οὐ γὰρ ἂν ἀκούσασαι λόγου ἀποτροπικου οὐδ' αὖ συνέη ὁ κατὰ πάθος ζῶν.

Ὁ μορφωμένος ἄνθρωπος

Ὁ Ἰσοκράτης ἄρχισε νὰ γράφει τὸν λόγο αὐτὸν τὸ 342 π.Χ. καὶ τὸν ὀλοκλήρωσε τὸ 339 π.Χ., δηλαδὴ σὲ ἡλικία 97 ἐτῶν. Κεντρικὸ περιεχόμενό του εἶναι ὁ ἔπαινος τῶν Ἀθηνῶν. Σὲ πολλὰ σημεῖα μᾶς θυμίζει τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Περικλέους, πὸς σώζεται στὴν Ἱστορία τοῦ Θουκυδίδη.

Ὁ μορφωμένος ἄνθρωπος

(ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ Παναθηναϊκός, 30–33)

Ποιός, λοιπόν, ἀποκαλῶ μορφωμένου, ἀφοῦ ἔξαιρῶ τὶς τέχνες καὶ τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὶς ιδιαίτερες ἱκανότητες; Πρῶτα, αὐτοὺς πὸς χειρίζονται καλὰ τὶς καταστάσεις πὸς προκύπτουν κάθε ἡμέρα, καὶ ἔχουν γιὰ τὶς περιστάσεις κρίση ὀρθή καὶ ἱκανή νὰ ἐπιτύχει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ συμφέρον ἔπειτα, αὐτοὺς πὸς συμπεριφέρονται μὲ ἀμόλυντα καὶ δίκαιο τρόπο πρὸς ἐκείνους πὸς συναναστρέφονται ὑπομένοντας μὲ εὐκολία καὶ καλὴ διάθεση τὶς ἀπεχθεῖς καὶ ἐνοχλητικὲς συμπεριφορὲς τῶν ἄλλων, ἐνῶ οἱ ἴδιοι συμπεριφέρονται μὲ ὅσο τὸ δυνατὸν μεγαλύτερη ἀνεκτικότητα καὶ μετριοπάθεια πρὸς τοὺς ἄλλους· καὶ ἀκόμη ἐκείνους πὸς ἐλέγγουν πάντοτε τὶς ἡδονὲς καὶ δὲν καταβάλλονται ἀπὸ τὶς συμφορὰς,² ἀλλὰ τὶς ἀντιμετωπίζουν ὡς ἄνδρες καὶ ἀντάξια τῆς κοινῆς μας φύσης· τέταρτο καὶ τὸ πιὸ σημαντικό, αὐτοὺς πὸς δὲν διαφθείρονται ἀπὸ τὶς εὐ-

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΣ

Τύας οὖν καλῶ πεπαιδευμένους, ἐπειδὴ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς δυνάμεις ἀποδοκιμάζω; πρῶτον μὲν τοὺς καλῶς χρωμένους τοῖς πράγμασι τοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκάστην προσπίπτουσι, καὶ τὴν δόξαν ἐπιτυχῆ τῶν καιρῶν ἔχοντας καὶ δυναμένην ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ στοχάζεσθαι τοῦ συμφέροντος· ἔπειτα τοὺς πρεσπόντους καὶ δικαίως ὀμιλοῦντας τοῖς αἰετὶ πλησιάζουσι, καὶ τὰς μὲν τῶν ἄλλων ἀηδίας καὶ βαρύτητας εὐκόλως καὶ ραδίως φέροντας, σφᾶς δ' αὐτοὺς ὡς δυνατὸν ἐλαφροτάτους καὶ μετριοτάτους τοῖς συνοῦσι παρέχοντας· ἐπι τοὺς τῶν μὲν ἡδονῶν αἰετὶ κρατοῦντας, τῶν δὲ συμφορῶν μὴ λίαν ἠττωμένους, ἀλλ' ἀνδρωδῶς ἐν αὐταῖς διακεκμημένους καὶ τῆς φύσεως ἀξίως ἧς μετέχοντες τυγχάνομεν· τέταρτον, ὅπερ μέγιστον, τοὺς μὴ διαφθειρομένους ὑπὸ

30

31

32

τῶν εὐπραγιῶν μηδ' ἐξισταμένους αὐτῶν μηδ' ὑπερηφάνους γιγνομένους, ἀλλ' ἐμμένοντας τῇ τάξει τῇ τῶν εὐφρονοῦντων, καὶ μὴ μᾶλλον χαίροντας τοῖς διὰ τύχην ὑπάρξασιν ἀγαθοῖς ἢ τοῖς διὰ τὴν αὐτῶν φύσιν καὶ φρόνησιν ἐξ ἀρχῆς γιγνομένοις. τοὺς δὲ μὴ μόνον πρὸς ἐν τούτων ἀλλὰ καὶ πρὸς ἅπαντα ταῦτα τὴν ἐξω τῆς ψυχῆς εὐάρμοστον ἔχοντας, τοὺς τοὺς φημὶ καὶ φρονίμους εἶναι καὶ τελέους ἀνδρας καὶ πάσας ἔχειν τὰς ἀρετάς.

Περὶ μὲν οὖν τῶν πεπαιδευμένων τυγχάνω ταῦτα γιγνώσκων.

ΣΧΟΛΙΑ

1. Ὁ Ἰσοκράτης, χωρὶς νὰ περιφρονεῖ τὸ παλαιότερο ἀπὸ αὐτὸν ἐπικαθευτικὸ σύστημα, ἐπαινεῖ τὸ σύστημα ποὺ καθιερώθηκε στὶς ἡμέρες του καὶ προβλέπει τὴ διδασκαλία τῆς γεωμετρίας, τῆς ἀστρονομίας καὶ τῶν ἱστορικῶν λόγων στοὺς νέους. Τὶς εἰδικὲς αὐτὲς γνώσεις τὶς θεωρεῖ χρήσιμες, γιατί ἀσκοῦν καὶ ὀξύνουν τὸ πνεῦμα καὶ τὸ προετοιμάζουν γιὰ νὰ μάθει εὐκολότερα καὶ γρηγορότερα τὰ πρὸ σπουδαῖα καὶ ἀξιόλογα πράγματα. Γιὰ τοὺς μεγαλύτερους ὅμως πιστεύει ὅτι αὐτὲς δὲν ἀρκοῦν (§26-28). Ὁ διανοούμενος πρέπει νὰ ἔχει γενικὴ μόρφωση μὲ μέτρο τὴν ἀρετὴ.

2. Ἐνθουσιάζονται στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆ ρήση τοῦ Ἀριστοτέλους τὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀγαθὸν καὶ ἔμφρονα πάσας οἰόμεθα τὰς τύχας ἐσχημόνως φέρειν καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τὰ κάλλιστα πρόττειν

τυχίες, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἀλλοιώνεται ὁ χαρακτῆρας τοὺς οὔτε γίνονται ἀλαζόνες, ἀλλὰ μένουν σταθεροὶ στὰ ὅρια ποὺ ἀριμύζουν στοὺς συνετοὺς καὶ δὲν χείρονται περισσότερο γιὰ τὰ ἀγαθὰ ποὺ τοὺς δόθηκαν ἐξαιτίας τῆς τύχης, ἀλλὰ γιὰ ὅσα ἐξαρχῆς ἀπέκτησαν ἐξαιτίας τῆς δικῆς τους φύσης καὶ φρόνησης. Αὐτοί, λοιπὸν, ποὺ ἔχουν προσφαιμόσει τὴ διάθεσιν τῆς ψυχῆς τους σταθερῆ, ὄχι μόνον πρὸς ἓνα ἀλλὰ πρὸς ὅλα αὐτὰ, αὐτοὶ ἰσχυρίζομαι πὼς εἶναι καὶ σώφρονες καὶ τέλειοι ἄνθρωποι καὶ ὅτι ἔχουν ὅλες τὶς ἀρετές. Γιὰ τοὺς μορφωμένους λοιπὸν αὐτὲς εἶναι οἱ ἀπόψεις ποὺ προσβέβω.³

(*Ηθικά Νικομάχεια* 1101a). Ὁ ἐνάρετος καὶ σώφρων ἄνθρωπος, δηλαδή, πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζει τὶς εὐτυχίες καὶ τὶς δυστυχίες μὲ εὐπρέπεια καὶ σὲ κάθε περίστασι νὰ πράττει τὰ καλύτερα δυνατὰ. Ὁ Ἰσοκράτης ἀντιδιαστέλλει τὰ ἀγαθὰ ποὺ ἀπὸ εὐνοια τῆς τύχης δόθηκαν στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ αὐτὰ ποὺ τοῦ κληροδοτήθηκαν κατὰ τὴ γέννησίν του ἢ ἐπιτεύχθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐξαιτίας τῆς φρόνησης ποὺ ἐπέδειξε.

3. Ἡ ἀπόψη αὐτῆ τοῦ Ἰσοκράτους γιὰ τοὺς μορφωμένους εἶναι πολὺ κοντὰ στὸ πρότυπο τοῦ ἐνάρετου πολίτη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τοῦ πολίτη δηλαδή ποὺ χειρίζεται μὲ φρόνησιν τὶς ἰδιωτικὲς του καὶ τὶς δημόσιες ὑποθέσεις.

Π. Τ.